

אבן יד: כלי אבן גדול שסותת דו-פנית ובעל צורה סגלגלה ומוארכת או מחודדת, האופייני לתקופה הפליאוליתית התחתונה.

"אדם מודרני" (הומו סאפיינס): הופיע באפ-ריקה לפני כ-200,000 אלף שנים ובארץ ישראל לפני כ-100,000 שנים, והתפשט בכל העולם. היה טיפוס האדם הראשון שקבר את מתיו והשתמש בצדפים ובצבעים. בשלב הראשון מדובר באדם מודרני ארכאי, ומראשית התקופה הפליאוליתית העליונה, לפני כ-47,000 שנים, ניתן לדבר על אדם מודרני הזוהה לנו בכישוריו הגופניים והקוגניטיביים.

אובסידיאן: מינרל וולקני דמוי זכוכית ששימש לסיתות כלים. למזרח התיכון הובא מאנטוליה ומארמניה. המצאותו בארץ באתרים ניאולי-תיים, מעידה על קשרי מסחר כבר לפני 11,500 שנים.

אוכרה: שם כולל למינרלים בצבע אדום או צהוב, ששימשו בתקופות פריהסטוריות לצביעה ולאיפור.

אוסטרלופיתקוס ("הקוף הדרומי"): שלב אבולוציוני הקודם להופעת האדם, ומתאפיין ביצורים הולכים זקוף, בעלי קיבולת מוח קטנה (כ-500 סמ"ק), שניזונו מצמחים וטרם ייצרו כלי אבן.

אוריניאקית (תרבות): תרבות מהתקופה הפלי-אוליתית העליונה שהתפתחה במערב אירופה והתפשטה מזרחה עד לארץ ישראל, במקביל לתרבות האחמרית. נפוצים בה במיוחד כלי עצם וקרן ותכשיטים.

אחמרית (תרבות): קבוצת אתרים המאפיינים את התקופה הפליאוליתית העליונה. נקראת על שם מחסה הסלע ערק אל-אחמר שנחל חריטון שבמדבר יהודה.

אפי-פליאוליתית (תקופה): השלב האחרון של התקופה הפליאוליתית, שכונתה תחילה "מזוליתית", כמו באירופה, אך באזורנו היא קדומה ממנה.

אשלו-יברודית (תרבות): השלב האחרון של התקופה הפליאוליתית התחתונה המתאפיין בשלושה מכלולי צור שונים: אלו המכילים שפע להבים ("עמודית"), אלו עם שפע מקר-צפים ומעט אבני יד ("יברודית") ואלו שבהם שפע של אבני יד ומעט מקרצפים ("אשלית").

אשלית (תרבות): שם כולל לתרבויות המאפיינות את התקופה הפליאוליתית התחתונה, שבהן הכלי הטיפוסי הוא אבן יד. מקור השם בעיירה סנט אשל (St. Acheul) בצפון צרפת.

ביות: אימוץ צמחים ובעלי חיים לגידול מכוון במסגרת חקלאית המביא לשינוי גנטי ויוצר זנים מבויתים לעומת זני הבר המקוריים.

בישול צור: חימום איטי של גושי צור המשפר את תכונות הסיתות שלהם. החימום מקנה לצור גוון ורוד-סגול.

בית שאן XVIII (תרבות): תרבות מהתקופה הכלקוליתית התיכונה בצפון ארץ ישראל. מקור השם בשכבה XVIII בתל בית שאן.

גולגולת מכוירת: בתקופה הניאוליתית הקדם קראמית ב' היה נהוג להפריד את גולגולות המתים ובחלק מהן שוחזרו הפנים על ידי כיור בטיח, שיבוץ צדפים בעיניים וצביעה באדום.

גלוסקמה: תיבת חרס או אבן ששימשה בתקופה הכלקוליתית המאוחרת לשמירת עצמות המת לאחר שהבשר התכלה (שימוש בגלוסקמות אבן רווח גם בימי בית שני).

גרזן: כלי אבן שעוצב בסיתות דו-פני, בעל חתך עדשי, שימש ככלי חיתוך או קיצוץ בעיקר לעיבוד עץ. נפוץ בעיקר בתקופה הני-אוליתית.

גרעין: גוש צור, בזלת או אובסידיאן שממנו הותזו נתזים רבים, גדולים וקטנים, שמהם ייצרו בשלב הבא כלי עבודה.

דנדרו-כרונולוגיה: תיארוך המבוסס על חקר טבעות עצים, המתגלים באתרים ארכיאולוגיים.

דנטליום (שן-הים): סוג קונכיה שמקורו בחוף הים התיכון. שימש לייצור תכשיטים וחרוזים בשלהי התקופה הפליאוליתית העליונה, בתקופה האפיי-פליאוליתית ובמיוחד בתרבות הנטופית.

הולוקן: עידן גיאולוגי שהחל לפני כ-10,000 שנה ונמשך עד ימינו. במהלכו התקיימו התקופות הניאוליתית, הכלקוליתית וכל התקופות ההיסטוריות.

הומו ארקטוס ("אדם זקוף"): טיפוס אדם שהתפתח לפני כ-1.8 מיליון שנה, והיה הראשון שיצא מאפריקה לאסיה ולאירופה.

הומו הביליס ("אדם בעל יכולת"): הקדום ביי-צורי אנוש שחיו במזרח אפריקה לפני 2.5-1.7 מיליון שנים והיו הראשונים שסיתתו כלי אבן.

ואדי רבה (תרבות): אופיינית לתקופה הכל-קוליתית הקדומה ומשקפת השפעה חזקה של התרבות החלאפית של צפון סוריה. מקור השם באתר ואדי רבה ליד ראש העין.

חוד: שם כללי לכלי צור בעל קצה מתחדה. בתקופה הפליאוליתית התיכונה יוצרו חודי אבו זיף וחוד מוסטרי, בדרך כלל בטכניקת סיתות לבלואה. בתקופה הפליאוליתית העליונה יוצרו חוד אמירה וחוד אל-ואד מלהבים. בתקופה האפיי-פליאוליתית יוצרו חודים מיקרוליתיים, כגון חוד כבארה וחוד חריף. בתקופה הניאוליתית מקובל להשתמש בביטוי זה בתיאור ראשי החיצים השונים, כגון: חוד חיאם, חוד חילואן וכד'.

חריפאית (תרבות): תרבות משלהי התקופה האפיי-פליאוליתית האופיינית לאזור הנגב. מתאפיינת במבנים עגולים החפורים לתוך הקרקע. מקור השם בהר חריף שממערב למכתש רמון.

טיפולוגיה: מחקר צורות כלים מצור, מחרס, מאבן או מכל חומר גלם אחר, שבאמצעותו משויכים המכלולים לתקופה או לתרבות מסוימת.

ימת הלשון: אגם מלוח מלפני כ-100,000 שנה ועד לפני כ-15,000 שנה שהשתרע בעמק הירדן והערבה ממושב חצבה בדרום ועד הכינרת

בצפון. שכבות החוואר הלבן הנחשפות באזורים אלו שקעו בקרקעית ימת הלשון.

יריחו IX (תרבות): תרבות מהתקופה הניאוליתית הקראמית האופיינית לחלק הדרומי של ארץ ישראל. מקור השם בשכבה IX בחפירות יריחו.

ירמוכית (תרבות): תרבות מהתקופה הניאוליתית הקראמית באזורים הים-תיכוניים של ארץ ישראל המתאפיינת בחפצי אמנות רבים. מקור השם באתר שער הגולן שעל גדות הירמוך, שבו נמצא הייצוג העשיר והמגוון ביותר של תרבות זו.

כבארית/כבארית גיאומטרית (תרבות): תרבותיות מהתקופה האפיי-פליאוליתית המתאפיינות בכלי צור זעירים הנקראים מיקרולי-תים, וקריות על שם מערת כבארה בכרמל.

כילף: כלי אבן צר וארוך ששובץ בידית עץ ושימש בעיקר לעבודות עץ. היה בשימוש נפוץ בשלבים השונים של התקופה הכלקוליתית.

כלי עצם: כלים שעוצבו מעצמות בעלי חיים, תופעה המופיעה החל מהתקופה הפליאוליתית העליונה.

כלי קיצוץ: חלוק שהוסרו ממנו מספר נתזים מצד אחד או משניהם, המקנים לו קצה חד. יש הרואים בו גרעין לייצור נתזים חדים ולא כלי עבודה.

כלים לבנים: מכלים ניידים ממוצרי גיר שרוף מהתקופה הניאוליתית הקדם קראמית ב'. ייצורם הופסק עם הופעת כלי חרס.

לבלואה: שיטת סיתות האופיינית בעיקר לתקופה הפליאוליתית התיכונה. נקראת על שם פרבר של פריז שבו הוגדרו הממצאים לראשונה. בטכניקה זו ייצרו גרעינים שטוחים יחסית, שמהם הופקו נתזים, להבים וחודים.

להב: להבים הם נתזים מוארכים.

להבון: להב שאורכו קטן מ-4 ס"מ ורוחבו קטן מ-1.2 ס"מ.

להב מגל: כלי צור ששובץ בידית עץ או עצם ושימש כקצה החד והחותך של מגל. פעילות הקציר יוצרת ברק על צלע הכלי.

מגדל יריחו: בראשית התקופה הניאוליתית נבנה ביריחו מגדל אבן שגובהו כ-8 מטרים ובתוכו גרם מדרגות. זוהי העדות הקדומה ביותר בעולם לבנייה מונומנטאלית לגובה.

מוסטריית (תרבות): שם כולל לתרבויות האופייניות לתקופה הפליאוליתית התיכונה. מקור השם במחסה הסלע לה-מוסטייה (Le Moustier) בדורדון שבדרום צרפת.

מחסה סלע: כאשר חלקו התחתון של מצוק סלע נסוג עקב בלייה, נוצר גג טבעי מעל שטח צר וארוך המוגן יחסית מפגעי מזג האוויר, והיה מקום מועדף למגורים בתקופות הפרי-הסטוריות.

מיקרוליתים: כלים זעירים, שאורכם קטן מ-4 ס"מ, ורוחבם קטן מ-1 ס"מ אחד. אופייניים לתקופות הפליאוליתית העליונה והאפיי-פלי-אוליתית. הם כוללים פריטים זעירים בעלי צורה מוגדרת: משולש, טרפז, טרפז-מלבן, מלבן או סהרון, הנקראים מיקרוליתים גיאומטריים.

מכלול: אוסף ממצאים מאתר או משכבת יישוב מסוימת המייצג תקופה או תרבות אחת.

מקדח: כלי צור בעל חוד עבה המאפשר קידוח חורים בחומרים קשים, כמו עץ או אבן.

מקרצף: כלי צור המשובר בדרך כלל על צלע אחת, שימש כנראה לעיבוד עורות. היה נפוץ בתקופה הפליאוליתית התיכונה.

מרצע: כלי צור בעל חוד דק המאפשר יצירת חורים בחומרים רכים, כמו עור.

משראקית (תרבות): מאפיינת את שלהי התקופה הפליאוליתית העליונה. נקראת על שם האתר משראק א-נאג' שבמדבר יהודה. האתר הבולט משלב זה הוא אהלו II לחוף הכינרת.

נוויפורמי (דמוי סירה): טכניקת סיתות להבים האופיינית לתקופה הניאוליתית הקדם קראמית ב'.

נטופית (תרבות): תרבות מהתקופה האפיי-פליאוליתית שבה החלו התיישבות קבע ובניית כפרים קטנים בעלי מבנים עגולים

מאבנים ואדמה, בתי קברות עשירים במנחות, וחפצי אמנות. מקור השם בנחל נטוף שבמערב השומרון.

ניאוליתית (תקופה): תקופת האבן החדשה, היא פרק הזמן של ראשית החקלאות ומעבר למגורי קבע בכפרים בהם לעתים התגוררו יחד מאות אנשים.

ניאנדרטאל: טיפוס אדם שהתפתח באירופה לפני כ-400,000 שנים ונכחד לפני כ-30,000 שנה. אוכלוסיות ניאנדרטאלים היגרו ללבנט לפני כ-70,000 שנה ונמצאו בארץ במערות טאבון, כבארה ועמוד.

נקר: כלי צור שלעיצובו לא השתמשו בשי-ברור עדין, כמקובל במרבית כלי הצור, אלא במספר קטן של התוות בצד העבה של הנתו או הלהב.

נתו: פריט שניתו והתפצל מגרעין, שממנו הוכנו אחר כך כלי עבודה.

סהרון: כלי צור זעיר (מיקרולית) בעל צורת סהר, האופייני לתרבות הנטופית.

סטרטיגרפיה: התרבות הממצאים באתרים ארכיאולוגיים, המסייעת בתיארוכם.

סיתות בלחץ: טכניקת סיתות המפעילה לחץ מתמשך (ולא הכאה מהירה) על גרעין או נתו/להב. משמש בעיקר לעיצוב פריטים מאובסידיאן.

ספלול: חציבה עגולה בסלע או בלוח אבן נייד. ייתכן ששימש לאגירת מי גשם.

עתליתית (תרבות): שלב המאפיין את שלהי התקופה הפליאוליתית העליונה. הוא מתאפיין בכלי צור הכוללים נקר רב התוות, שבמקרים רבים שימש גרעין ללהבונים.

פחמן 14: שיטת תיארוך המתבססת על קצב ההתפרקות של האיזוטופ פחמן 14.

פליאו-מגנטיזם: שיטת תיארוך המתבססת על שינויים במיקום הקוטב המגנטי של כדור הארץ. בתקופות שונות נדד מצפון לדרום וחוזר חלילה.

פליאוקן: עידן גיאולוגי שקדם לרביעון, והסתיים לפני כ-1.8 מיליון שנים. בתקופת הפלי-

אוקן העליון החלו להתפתח קבוצות האדם הקדומות באפריקה: אוסטרלופיתקים, הומו הביליס והומו ארקטוס.

פליסטוקן: עידן גיאולוגי שנמשך מלפני כ-1.8 מיליון שנה ועד לפני כ-10,000 שנה. הוא התאפיין במחזוריות של תקופות קרח בחציו הצפוני של כדור הארץ. בעידן זה התפשטו בני האדם מאפריקה על פני כל כדור הארץ, ובמהלכו התקיימו מרבית התקופות הפריהסטוריות: מהפליאוליתית התחתונה ועד האפליאוליתית.

פרוטוהסטוריה: שלהי הפריהסטוריה, התקופות הניאוליתית הקראמית והכלקוליתית, המייצגות מעבר לאורח חיים ביישובים גדולים, לעתים בעלי מאפיינים עירוניים.

פריהסטוריה: תולדות האדם במשך כ-2.5 מיליון השנים שקדמו להמצאת הכתב.

פרימאטים: משפחת הקופים העילאיים הכוללת שימפנזה, גורילה ואורנג-אוטנג.

צוידים-לקטים: חברות אנושיות שכלכלתן מבוססת במלואה על ציד ולקט מזון בטבע, ואינן מייצרות מזון באופן מכוון. כך התקיים המין האנושי מראשית הופעת האדם על פני כדור הארץ, לפני כ-2.5 מיליון שנים, ועד ראשית החקלאות לפני כ-11,500 שנים.

קבורה משנית: מנהג קבורה הכולל ליקוט עצמות המת לאחר שהבשר התכלה.

קבורה ראשונית: שלד הנמצא במצב אנטומי המעיד, כי הטיפול בנקבר כלל רק שלב אחד של הנחת הגוויה בקבר.

קופיץ: כלי עבודה גדול מבזלת בדמות האות U, התקופה הפליאוליתית התחתונה.

קטיפית (תרבות): קבוצת אתרים בדרום ארץ ישראל מהתקופה הכלקוליתית התיכונה. מקור השם בקטיפ שברצועת עזה.

ראש חץ: כלי סימטרי, בעל מבנה אירו-דינאמי, שעוצב על להב ושימש כקצה החודר של חץ. אופייני לתקופה הניאוליתית.

רביעון: השלב הגיאולוגי האחרון, מאז 1.8

מיליון שנה ועד ימינו אנו, הכולל בתוכו את הפליסטוקן וההולוקן.

רצף הפחתה: תיאור שיטתי של כל השלבים בתהליך סיתות כלי אבן, החל מאיסוף חומר הגלם, אופן הסיתות הראשוני, הסרת נתזים או להבים, ולבסוף עיצוב הפריט לכלי.

רצפת טיח: בתקופה הניאוליתית הקדם קראמית ב' נהגו להתקין רצפות מטיח שמקורו בגיר שרוף. היה זה המוצר הראשון בתולדות האדם, שלהכנתו נעשה שימוש באש לייצור בקנה מידה תעשייתי.

שחיקה: עיבוד מזון הנעשה בעזרת לוח שטוח ואבן רכב. האבן נעה בתנועה אופקית ומפזרת את המזון על גבי הלוח השטוח.

שיברור: עיצוב נתזים ולהבים לשם עשיית כלי עבודה, או התאמתם לשיבוץ בידית.

תיארוך יחסי: שיטות תיארוך הקובעות אם אתר קדום או מאוחר ביחס לאתרים אחרים, אך אינן קובעות את גילו המדויק לפני זמננו.

תיארוך מוחלט: שיטות תיארוך הקובעות את גיל האתר לפני זמננו באמצעים פיזיקליים, כגון ריכוז איזוטופים או מדידת עוצמות קרינה.

תקופת האבן הקדומה: התקופה הפליאוליתית, הנחלקת לשלוש: פליאוליתית תחתונה, פליאוליתית תיכונה ופליאוליתית עליונה.

תקופת הקרח: כדור הארץ היה נתון במיליון השנים האחרונות לשינויי אקלים מחזוריים שבמהלכם התקיימו מספר רב של תקופות קרח. הן התאפיינו בטמפרטורות נמוכות והצטברות קרח בקטבים ובחלקים נרחבים של אירופה. בתקופת הקרח האחרונה ירדו פני האוקיינוסים למינוס 130 מטרים מתחת למפלס הנוכחי.

תרבות פריהסטורית: כאשר אתרים נמצאים ברציפות טריטוריאלית, מתוארכים לאותו פרק זמן ונחשפים בהם ממצאים דומים, ניתן לקבוע כי הם היו מיושבים על ידי קבוצת אנשים שקיימו ביניהם קשרים קבועים, כלומר ניתן לראות בהם קבוצה תרבותית אחת.